

מדוע לא זכה ביאליק בפרס נובל לספרות? במלאת 50 שנה לפטירת המשורר

א אחת נשאלת בציבור השאלה: מדוע לא זכה ביאליק בפרס נובל לספרות, כמו סופרים יהודיים גדולים, שבאו אחריו: כמו עגנון בעברית וכמו באשביסזינגר ביידיש? מדוע ביאליק, שער עצם היום הזה לא נלקחה ממנו בכורתו בירת הספרות העברית, וגם

המישים שנה לאחר פטירתו הוא עדיין נחשב לגדול מבין משוררי ישראל, לא זכה בהכרה בינלאומית? יש להקדים ולומר בעניין זה, כי הדעה הרווחת, לפיה ביאליק לא זכה מעולם, ששמו יתפרסם, "מחוך", ולא רק "מבית", איננה מדויקת כל עיקר. לאחר פירסום שיריו ברוסית, בתרגום זאב ז'בוטינסקי (1911), זכה ביאליק להערכה רבה בציבור קוראי הרוסית, ויש אומרים כי הספר אפילו עורר משוררים רוסיים גדולים לכתוב שירים, "בנוסח ביאליק".

מאקסיים גורקי, מכל מקום, העריץ את שירי ביאליק וכינה אותו בשם "משורר גאון".

ואכן, בשנת 1913, אחרי שהמשורר רבינדרנת טאגורי זכה בפרס נובל לספרות, התעוררו כמה סופרים עברים — ממוקיריו של ביאליק ומידידיו — והציעו את שמו כמועמד לפרס. כאמור, באותם הימים כבר הלך שמו של ביאליק לפניו ברוסיה כולה, ומעמדו לפרס נראה בעיני סופרי אודיסה טבעית ורבת-סיכויים.

אולם, נראה שאין נביא בעיר, וההצעה נתקלה היחס של ליגלוג וחילול דווקא "מבית", מצידם של כמה מסופרי הדור, ופרישמן בראשם. ביומון הנפוץ והפופולארי "הצפירה" (גיליון רמ"ה, 1913), פירסם פרישמן פלייטון, שאומנם אינו מזכיר את ביאליק במפורש, אך עושה — ברמז עבה כפיל — את כל עניין ביאליק ומעמדו לפרס נובל לחוכא ואטולא. הכל ידעו, כמובן, למי הכוונה, ואף על פי כן, זלמן אפשטיין מצא לנכון לחשוף את כוונותיו "הסתרות" של פלייטון של פרישמן בפומבי. זאת עשה במאמר מעל דפי "השילוח" בשם "עלבונה של ספרות" ("השילוח", כרך ט, חוב' ב), שבו תבע לא רק את עלבונה של ביאליק מידי פרישמן, אלא גם את עלבונה של כל הספרות העברית כולה.

ביאליק, שמעולם לא התייחס לעצמו ולמעמדו כמשורר לאומי ברצינות יתרה, ותמיד השאיר מקום לתארה הומוריסטית, כתב לפרישמן ביום י' באדר תרע"ד, כדברים הבאים: "יקירי פרישמן — מה עשית לי גולג' היום נודע לי פתאום מתוך 'השילוח' כי היפלת מיד את 'פרס נובל'. הכל היה מוכן לסעודה, קלוזנר הסכים, וז' אפשטיין הסכים, הקהל העברי הסכים, והנה באת אתה, השטן, בפלייטונך ב'הצפירה' וקילקלת את כל היריד".

ברור כי מה שהכשיל את ביאליק בדרכו אל פרס נובל לא היה הסכמתו של קלוזנר, או איהסכמתו של פרישמן, כי אם רמת התרגומים, שהיתה בעוכריו, כמו המגשש הבלתי-צולח בין תרבויות שונות, אם פתאום הביאליקאי, אשר נוטים לייחס לו איכות נבואית "מקראית", התאים לרוח השפה הרוסית, הרי בשפות אירופיות אחרות, שאליהן תורגם ביאליק, יש כפאתוס הזה מידה רבה של אפקטאציה, ואין הוא עולה יפה. גם הריטוריקה והמוטיביקה של שירי ביאליק, ששאבו לא מעט מן השירה הרוסית הרוסאנטית, נקלטו בה היטב, משחזרו אליה בלבוש מתורגם, מעשה ידי משורר-אמן, ומייד הפכו חלק טבעי ממנה. לאוזנו של הקורא האמון, למשל, על תרבות האנדרסטייטמנט האנגלית, מותרים רבים משירי ביאליק לעולם שירים זרים ומזרחיים.

הפרופ' רות נבו, שתירגמה לא מכבר מיבחר משירי ביאליק, ערה לקושי הנוצר כתוצאה ממיגש לשונות ותרבויות שונות, ובמבואה לתרגומה היא מעירה: "קורא האנגלית, שהתחנך על ברכי המסורות המודרניסטיות האובייקטיביסטיות, יגיב אולי באינחוח כלשהי לריטוריקה המיושנת של 'הכשל הפאתטי', לסגנון הדקלאראטיבי, למבע הישיר את תחושה ורגש, שדעכו והועמו בספרות בת ימינו". אכן, פאתוס יש למכביר ברוח שירי ביאליק, ובמיוחד בשירי הזעם והתוכחה שלו, אך שיריו ישרים ואמיתיים רק לכאורה, ולכן טעות היא ביד המתרגמת, כשהיא קובעת שסגנונו של ביאליק דקלאראטיבי וישיר. כזה הוא סגנונו רק בתרגומים, וכזה הוא למראית-עין רק למי שאינו בוחן את מערכת הריטוריה והסימאנטי הסביב בתשומת לב מרובה. לכל מי שמעיין בהם עיון מדויק — ובמיוחד הרוב האלוסיבי הצפוף והעשיר שלהם — ברור, שלפניו שירים מורכבים ודק-ריגוז, שררדי-המבע בהם עקיפה ונפתלת.

נבחר, למשל, בבית הפותח את ספר תרגומיה של רות נבו, מתוך שירו המוקדם של ביאליק "בתשובתי", שהוא בית קצר ופשוט-לכאורה, סכימאטי למראית-עין. בית זה משמש כאן להדגמת הקשיים המסתורים, הכרוכים בתרגום שירתו של

ותבוא הגאולה (וכאמור, בשיר "שבעה", תיאר ביאליק את יהודי השוק כגאודות מהלכים של רמעות). הומונים אחר הוא המלה "גוד", מלשון נדודים, מן הצירוף "ארץ נוד", ארצו של קין (בראשית ד, 16), והוא נקשר גם אז הצירוף "גוד ונע" (שהוא, כאמור, אינוורסיה של קיללת קין; וראוי להשוות לתיאור היציאה אל המרחקים בשיר הילדים של ביאליק, "סוס ועגלה", "היי שלום אמא / היה שלום אבא / היום בנכם יוצא / אל ארץ נוד רבה").

ובזה לא תמה מורכבותו האבוקאטיבית של הבית הראשון של "בתשובתי". יש עוד להוסיף, כי תיאורו של הזקן הבלה מכיל את התואר "צומק" (פנים צומקים ומצוררים). תואר זה בא במקרא פעם אחת בלבד, בצירוף "שדיים צומקים" (הושע ט, 14), וביאליק השתמש בו בשיריו כמה פעמים (למשל בצירוף "שד צומק לי הלצה אם עוטיה אכלה" ב"הרהורי לילה", או בצירוף "ואת דדה הצומק מפי תינוקה תשמיט" בשירו "והיה כי יארכו הימים"). תואר זה, הכלול בתיאורו של הזקן, קטרים את תיאור הזקנה הבלה והכמושה שבבית השני; ממש כשם שתיאור הזקנה בבית השני מטרים את הופעת החתול מן הבית השלישי, שכן תיאורה של סבתא סורגת מלווה בדרך-כלל דרך שיגרה וקונבנציה, ברמות חתול מכורבל. כפקעת של צמר הרובץ למרגלותיה, יוצא, אפוא, שבכל מלה ומלה גלום עושר של משמעויות, ואין ביכולתו של תרגום ללכוד את העושר הזה.

ניסיתי להראות כאן, בעזרת ניתוחו של בית אחד, פשוט-לכאורה, עד כמה שירי ביאליק סוגסטיביים, מורכבים ומעובים. כל האמור כאן מתמקד בארבע שורות קצרות, העשויות להראות לקורא כמשפוט אך ורק מציאות ישירה כפשוטה. קוצר היריעה גם לא התיר לנתח כאן את תפקידו של הבית היחיד הזה בתוך סכימות קומפוזיציונאליות שונות, המצטלבות בשיר, ומקנות לו גם הן את מורכבותו.

רבינדרנת טאגורי תירגם את יצירותיו לאנגלית במודרני, ואילו ביאליק אפילו לא יכול היה לקרוא את יצירותיו כשהן מתורגמות לאנגלית, להציע פתרונות ולמנוע איהבנות. כל תרגומיו של ביאליק לאנגלית, כמעט בלי יוצא מן הכלל, מרדלים את עושרם של השירים ואת איכותם האבוקאטיבית, עד כי נותר ביד הקורא מעין "וורדסוורת' ממרגה שלישיית" או "קולרידג' להמונים", בשעה שאלה הם שירים סכוכים ומורכבים, שכל הברה והברה בתוכם היא במקומה הראוי וכל מלה ומלה בהם היא בבחינת "הפוך בה והפוך בה".

ביאליק, ולא רק כדי לנגח את התרגום. ביקורת התרגום הוא עניין לעצמו, המחייב דיון נפרד, וכאן אנסה להוכיח כי הבית אינו פשוט כל עיקר, וכי מורכבותו — המסתרת מאחורי חזונו הבאנאלית והישירה — הופכת את התרגום למשימה קשה מאין-כמוה, ואולי אף בלתי-אפשרית:

שוב לפני יקן בלה, פנים צומקים ומצוררים צל קש יבש, נד כעלה נד ונע על גבי ספרים.

ובתרגום:
Once more. Look: a spent old
scarecrow
shrivelled face
straw-dry shadow
swaying like a leaf
bending and swaying over books.

Chaim Nachman Bialik: Selected Poems. Bilingual Edition. Trans. by Ruth Nevo, Dvir and The Jerusalem Post, 1981, 175 pp.

שירי ביאליק, בגלל ריכוז המישרים המתלכדים בהם לכלל אחדות אחת, אינם נוחים לתרגום. במיוחד מועדת להיפגע הפרוודיה; רובד הצליל, החרויה, המשקל — ואכן, הבית המתורגם שלפנינו ויתר, למשל, על פשטותו של הבית המרובע של המקור, האופייני לשירי-עם יידיים, למען בית בן חמש שורות, שיוכל לכלול את כל האמור בבית המרובע הביאליקאי. השיר המתורגם גם ויתר בדרך-כלל על החרויה ועל המשקל הסדיר (בתרגום יש עירוב של שורות טרוכאיות, דאקטיליות ואנפסטיות, לעומת הקצב המונוטוני-במתכוון של המקור). אולם, גם התרגומים הישנים של שירי ביאליק — תרגומיהם של ל' סנו'מן, הלנה פראנק, נינה סאלאמאן, ג'סי סמפטר ואחרים — אשר ניסו לשמור על סממני המשקל והחרויה, דילדלו את המטען הסימאנטי העשיר של השירים, והותירו שירה ישירה ובלתי-מורכבת, שאינה לוכדת אפילו מקצת עיבוי של הטקסט.

השיר "בתשובתי", שממנו נלקח הבית שצוטט לעיל, הוא לכאורה שיר, שררדי-המבע שלו היא תיאורית-ישירה, שיר שאין בו כמעט דימויים והשאלות, ועיקרו "ציון" תמונות כפשוטן, מעין רישומים קלים של ציור פננסה-הסקיצות שלו, ללא מתח מטאפורי. חורגת מכלל זה השורה השלישית בשיר — "צל קש יבש, נד כעלה" — המאחדת מתוכה שתי מטאפורות מתחומי הצמיחה האורגאנית. על שורה זו, החורגת באופייה מן השיר כולו, ראוי להרחיב מעט את הדיבור, כי יש בה מעין אפסוס —

גיבוש תמציתי ומרוכז — של שדה סימאנטי עשיר, המתגלה תכופות במטאפוריקה של שירי ביאליק המוקדמים, לפיו דומים שירי הלמדנים ושומריה של גחלת המסורת לשיבולים בודדות וספייחה, לפרודות עבשות, לקש יבש, לחציר העולה בארץ תלאובות, וכיוצא באלה דימויים ומטאפורות מתחום תבואת השדה.

גם דימוי העלה הנידף הוא גיבוש תמציתי של שדה סימאנטי רחב, שהתגלה תכופות במטאפוריקה של שירת ההשכלה (למן ה"הרליה הנידחת" של מיכ"ל), ואשר זכה לפיתוח רב גם בשירת ביאליק ("העלים הבלים" בשירו המוקדם "אל האגדה" ועד לענף התלוש ב"צנח לו זולל"). כאן, נסתייע לה למתרגמת, והמלה "עלה" — בעברית וגם באנגלית — מכילה אותו כפלי-משמעות: עלה מעלי העץ ורף מרפי הספר.

נראה, לכאורה, שגם השורה המטאפורית היחידה שבשיר מכילה בעיקר מטאפורות שחוקות, וכי אין בו בשיר דימויים גלויים נוספים, ויתר צירופיו עומדים כביכול על מוטונימיות, ולא על מטאפורות. אולם כך נראה, באמצעות הלשון האלוסיבית מחלחלים לתוך לשונו הרפנציאלי-כביכול של השיר דימויים נוספים, מעניינים ומורכבים. אלה אינם באים בטקסט במפורש, אלא ברמזים ממנו בדרכי עקיפין שונות. לדוגמה, הזקן הבלה מתואר כאן כבעל "פנים צומקים ומצוררים", ותיאור זה מעלה על הדעת — כפי שכבר הבחינו כמה מבקרים — את תיאור הגבעונים: "ויקחו שקים בלים — ונארות יין בלים ומבוקעים ומצוררים" (הושע ט, 4). מן הרמזיה לפרשת הגבעונים עולה, בין השאר, שהזקן הבלה רומה למעין "כלי" סרוק ופגום, כדוגמת השקים הבלים והנארות המבוקעים והמצוררים, שבהם הצטיירו הגבעונים, דימוי זה מזכיר עד מאד את דימויים של אנשי השוק העלובים בשירו של ביאליק "שבעה" (מן המחזור "יתמות") ל"צורות חיים של יסורים ונארות מהלכים של רמעות / כריות — תרמילים משוטטים של רקב עצמות". כאן וגם כאן, מדומה הגוף לתרמיל ולעטיפה, לכלי קיבול ללא תעקנו, לאצקו-ריק, ללא רוח ונשמה, כך מתעשרת